

А. КАЩЕНКО: ДО ПРОБЛЕМИ ЖАНРОВОЇ СПЕЦИФІКИ ТВОРІВ

Статтю присвячено розгляду проблеми жанрового еkleктизму, характерного для творів А. Кащенко; визначенню жанрових різновидів його «історичної романістики». Оскільки в сучасному літературознавстві досить поверхово розглядалося питання жанрово-тематичної класифікації історичної прози письменника, то автор вдається до певної систематизації з метою глибшого дослідження його поетики. До дослідження залучена й маловідома епістолярна спадщина белетриста.

Ключові слова: проблема, жанр, жанровий еkleктизм, жанрова специфіка.

Статья посвящена рассмотрению проблемы жанрового еkleктизма, характерного творчеству А. Кащенко; определению жанрового разнообразия его «исторической романстики». В связи с поверхностным рассмотрением вопроса жанрово-тематической классификации исторической прозы писателя в современном литературоведении, автор предлагает определенную систематизацию с целью более глубокого исследования поэтики А.Кащенко. В исследование включено и малоизвестное эпистолярное наследие беллетриста.

Ключевые слова: проблема, жанр, жанровый еkleктизм, жанровая специфика.

This article devoted to the examination of the genre eclectic problem which is typical for A. Kashenko's compositions; to the definitions of genres various of its «historical novelistic». As far as modern literary enough surface examined the questions of genre – thematic classification of historical writer's prose, therefore the author uses some systematization with the aim of deeper investigation of its poetic. The unknown and epistolary belletrist's inheritance has been drawn in investigation.

Key words: problem, genre, genre eclecticism, genre specific.

У літературу А. Кащенко прийшов на початку ХХ століття, коли відбувалася її реформація на ідейно-тематичному, жанрово-стильовому, сюжетно-композиційному, образному рівнях. У пошуках свого «я» перебував і він. Активно включаючись у громадсько-політичне життя країни, митець стає свідомим своєї участі в її долі.

Аналіз жанрових особливостей творів на історичну тематику А. Кащенко є суттєвим і необхідним для дослідження поетики письменника, оскільки в його процесі складається цілісне враження про самотність автора. Вважаємо, що розгляд творчості митця на рівні жанру надасть можливість визначити його творчу еволюцію, допоможе проникнути в глибинну суть індивідуальності. Проблемам жанрових особливостей творів письменників, літературного періоду в цілому присвячувалися монографії, теоретичні праці, літературознавчі дослідження (Г. Грабович, Н. Левчик, В. Поліщук, Ю. Стенник та інші). Учені по-новому підходять до розгляду специфіки жанрових форм (модифікацій та різновидів), їх розвитку. Беручи до уваги те, що «жанр [...] серцевина

й суть літератури, річ синхронна і водночас діахронна, сукупність поодиноких творів і системність форми та концепції, тож природно, що в ньому перехрещуються й віддзеркалюються процеси літературного та суспільного життя» [3, с. 36].

Творчість А. Кащенко – панорама жанрових уподобань письменника. Специфіка його творів зумовлена соціально-політичною ситуацією, потребою подолання свідомості меншовартості українців, малоросійства через розкриття краси начал героїчного, прекрасно-величного в українській національній літературі. Аналіз жанрових особливостей творчості письменника засвідчує її жанровий еkleктизм, ознаки якого простежуються у творах кінця ХІХ – початку ХХ століття. «І все ж слід докладніше розібратись у таких термінах, як етюд, ескіз, нарис [...] оскільки вони, поряд із термінами «новела», «оповідання», часто фігурують як жанро-визначальні підзаголовки у малій прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття» [4, с. 194], – писав І. Денисюк. Слушною є думка А. Ткаченка, який помітив відмінність між цими поняттями: «Унаслідок свого межового становища нарис і

жанровим змістом, і обсягом незрідка досить далеко відбігає від оповідання, до якого його зазвичай прирівнюють. Ніби за законом сполучених посудин, він вільно перетікає в суміжні жанрові форми...» [17, с. 99].

Певні розбіжності існують щодо жанрових дефініцій історичної прози А. Кашенка. Проблема жанрових визначень творів письменника на історичну тематику сягає минулого століття. Певною мірою жанрова «провокація» властива для самого автора. Твір «Зруйноване гніздо», означений в заголовку як «Повість з часів скасування Запорозької Січі», в листі до Г. Маркевича він назвав романом: «... Я тепер працюю над великим романом з митарств останніх запорожців» [13]. У листі до П. Стебницького А. Кашенко пише: «... Лист Левицького надав мені нової енергії до праці і я зараз ще почав писати чималеньку вже повість (виділення моє. – Г. К.), що охопить майже все життя Богуна» [16] (мається на увазі твір «Борці за правду»), але твір отримує підзаголовок «Історичне оповідання». Автор завжди досить скрупульозно добирає назву твору. Пошуки письменника засвідчені в листуванні його з редактором і книговидавцем Г. Маркевичем. У листі від 24 грудня 1912 року А. Кашенко хоче перейменувати рукопис «Криваве марево» у «Вінницького полковника» [10]. Проте сумніви не залишають автора, й вже в одному з наступних листів він пише: «Щодо назви моєї повісті, то «Криваве марево» і мені не подобається. Я вже й сам рішив назвати її «Вінницький полковник», а може, як Ви вичитаєте її, то Вам припаде на думку якесь інше, влучне, назвісько» [11]. Він не хоче «кричущої» назви, а хоче, «щоб повість звалася «Чисті серцем», бо й справді всі намальовані мною діячі чисті серцем» [12]. Виникнення нових варіантів спонукає до пошуку. «Я згоден назвати мою історичну повість «Полковник Богуна», а якщо Вам більше подобається назва «Кров за правду», то я згоден і на неї» [14]. Але, як бачимо, у всіх випадках фігурує визначення жанру твору як повісті.

Сучасники А. Кашенка В. Юноша (П. Єфремов), С. Сірополко «Зруйноване гніздо», «Під Корсунем», «У запалі боротьби» визначають як оповідання. Практика жанрового еkleктизму щодо творів письменника збереглася й в сучасному літературознавстві. Скажімо, С. Пінчук історичні твори «Борці за правду», «Запорозьська слава», «З Дніпра на Дунай», «Зруйноване гніздо», «Над Кодацьким порогом», «Під Корсунем», «Славні побратими», «У запалі боротьби» називає «повістями». В. Беляєв до жанру повісті відносить «Борці за правду», «З Дніпра на Дунай», «Зруйноване гніздо», «Під Корсунем», «У запалі боротьби». Він неоднозначно означає жанр «З Дніпра на Дунай» (то «оповідання», то «повість»). Правда, останню колізію певним чином спровокував сам письменник, назвавши цей твір «Оповідання для юнацтва з часів скасування Запорозької Січі».

На нашу думку, саме такі твори, як «Борці за правду», «Запорозьська слава» «Зруйноване гніз-

до», «Під Корсунем», «У запалі боротьби» доцільніше назвати повістю. По-перше, на відміну від оповідання, в повісті відсутній так званий «режим економії». У вищезазначених творах автор подає розлогі описи поєдинків (бій під Жовтими Водами, Берестечком («Борці за правду»); оборона Січі, зіткнення турків і козаків у Криму («Запорозьська слава»); Корсунське бойовище («Під Корсунем»); Пилявська битва («У запалі боротьби»)). По-друге, письменник розгортає сюжет на ілюстрації життя героїв (Марина-Газизя – Іван Богун («Борці за правду»); Марійка – Іван Шевчик, Санька – Грицько Зачепа («Запорозьська слава»); Галя Баланівна – Демко Рогоза («Зруйноване гніздо»); Прися Цимбалюківна – Микита Галаган («Під Корсунем»); Галя – Іван Чорнота («У запалі боротьби»)), доповнюючи при цьому їх сюжетні лінії низкою другорядних персонажів, яким відводить певну роль у розвитку подій. По-третє, однолінійність фабули – характерна риса повістей. Письменник у хронологічній послідовності відтворює події. Проте, порушуючи фабульну послідовність, використовує ретроспекцію. Так, А. Кашенко робить екскурс у минуле Микити Галагана («Під Корсунем»), Івана Чорноти («У запалі боротьби»), щоб відтворити їхнє походження. Як бачимо, типологічні ознаки (розлогість сюжету, кількість персонажів та їх характеристика, описи поєдинків тощо) доводять, що повісті «Борці за правду», «Запорозьська слава» «Зруйноване гніздо», «Під Корсунем», «У запалі боротьби» переступають межі жанру оповідання. «Над Кодацьким порогом», «Славні побратими» більше відповідають визначенню «нарис». У них автор у белетризованій формі викладає історичні сюжети, які відомі йому з праць визначних істориків.

Такі твори, як «Кость Гордієнко-Головка – останній лицар Запорозжя», «Про гетьмана козацького Самійла Кішку», «Про гетьмана Сагайдачного», «Мандрівка на Дніпрові пороги» автор трактує як оповідання. Гадаємо, що їх все-таки варто визначити як белетризовані нариси з історії України, а останній – як історико-краєзнавчий нарис.

Використані заголовки свідчать про вміння письменника вдало його підібрати, тим самим заявити про тему чи ідею твору («Запорозьська слава», «Зруйноване гніздо»). Заголовок для творів А. Кашенка – це не просто елемент структури художнього твору, він одночасно представляє художню концепцію й сам текст у його ідейно-естетичній цілісності. З назви починається знайомство читача з текстом. Часто заголовок містить певний символ. Наприклад, задекларована назва повісті «Зруйноване гніздо» вжита в метафоричному сенсі й зорієнтовує на трагізм твору;

На рубежі XIX – XX ст. надзвичайно важливого значення в літературі набувають і підзаголовки, їх призначення. «Для української літератури поч. XX ст., – зазначав І. Денисюк, – властиві більшою чи меншою мірою тенденції, притаманні високо-розвиненим світовим літературам. Спостерігається нахил до чіткішої дефініції жанрів, зростає культура підзаголовка, множаться різновиди малої

прози...» [4, с. 177]. Подібні властивості спостерігаємо й у практиці А. Кащенка. У підзаголовку «Історичне оповідання» до творів «Борці за правду», «Запорожська слава», «З Дніпра на Дунай», «Про гетьмана Самійла Кішку» термін «оповідання» несе в собі не стільки жанроозначувальну семантику, скільки вказівку на розповідну манеру викладу.

Авторське означення «історична повість» мають твори «Під Корсунем», «У запалі боротьби» та «Зруйноване гніздо», де до останнього додається й вказівка на час, коли відбувалися події («...з часів скасування Запорозької Січі»). Тобто, до назви «класичного» жанру в підзаголовку додається інформація, адресована читачеві. Адресата визначено й у підзаголовках до творів «З Дніпра на Дунай» («для юнацтва»), «Мандрівка на Дніпрові пороги» («для дітей»). Отже, підзаголовки до творів дають немало цікавої інформації.

Розглядаючи жанрову природу творчості А. Кащенка, зауважимо, що в сучасному літературознавстві досить поверхово розглядалося питання жанрово-тематичної класифікації його історичної прози (Є. Баран, С. Пінчук). Тому, на нашу думку, варто вдатися до певної систематизації з метою глибшого дослідження поетики письменника.

У дослідженні історичної прози А. Кащенка спираємося на співвідношення історичних фактів та художнього домислу й вимислу. Авторська позиція щодо вигадки в історичному творі простежується в його листі до П. Стебницького: «Не буду говорити про своє оповідання (мається на увазі твір «Славні побратими»), мабуть воно й справді не підходе для видання, але через те, що не художньо написане, а ніяк не через те, що у ньому елементи історичні помішані з вигадкою, бо така мішанина обов'язково є у всякому белетристичному історичному творі» [15, с. 3]. Художні твори про історичне минуле – кропітка, невтомна, а іноді навіть невдячна робота для письменника. Як слушно зауважує С. Андрусів: «У принципі кожен історичний роман може викликати зливу претензій до автора, стосуються вони переважно меж застосування вигадки і домислу в інтерпретації історії, життя і характеру невігданої історичної особи...» [1, с. 15]. Водночас, дослідниця, порушуючи питання специфіки різновидів історичного роману, виводить проблему рівневого співвіднесення факту й вимислу (домислу). За С. Андрусів, «різні пропорції, «дози» цих (мається на увазі співвідношення між документом і вигадкою та домислом) інгредієнтів творять різні жанрові контури історичного твору» [1, с. 16]. Вона поділяє прозові твори історичної тематики на такі жанрові різновиди: історико-художні; художньо-історичні; художньо-документальні. Кожен різновид містить власний тип вигадки й художнього узагальнення. В історико-художніх творах переважає вигадка; у художньо-історичних важливе місце відводиться документу й власне авторським пошукам; у художньо-документальних творах

стрижневим компонентом залишається історичний факт, подія, зафіксована в документах того часу. Оскільки історичний матеріал освоювався письменниками не лише у формі роману, але й повісті, оповідання, нарису, то для окреслення цієї системи жанрових структур доцільно використовувати термін «історична романістика», який запропонував І. Варфоломеев. Під ним варто розуміти «весь комплекс системи жанрових структур, різноманітність внутрішньовидових форм повістунання – від роману-епопеї до новели і від соціально-історичного роману (повісті) до історико-пригодницької, історико-побутової повісті і роману-легенди...» [2, с. 8].

Згідно з класифікацією С. Андрусів, спробуємо виділити жанрові різновиди «історичної романістики» А. Кащенка, взявши за основу співвідношення між фактом і вимислом. Найчисленнішу групу серед його творів становлять історико-художні, де акцентується увага саме на художньому зображенні, домисленні реальних ситуацій, подій, де переважає романна форма узагальнення. Домінує вигадка, а документ відіграє другорядну роль. Вигадана особа, як правило, є головним героєм, а історично конкретні особи виступають на другому плані або зовсім відсутні. Їх введення у твір служить для письменника загальним фоном розповіді, вони є «перепусткою» в жанр прози історичної тематики. До цієї групи відносимо такі твори, як «Борці за правду», «З Дніпра на Дунай», «Запорожська слава», «Зруйноване гніздо», «Під Корсунем», «У запалі боротьби».

Зразком історичних художньо-документальних творів, де документ «одягнений» у відповідну художню форму, є флагман історичної публіцистики «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове».

Зазначимо, що поділ «історичної романістики» А. Кащенка на різновиди досить умовний, бо певні жанрові ознаки можуть вільно перейти з одного виду в інший.

Крім історико-художніх, художньо-документальних творів А. Кащенка пропонуємо виділяти такі підтипи:

а) белетризовані розповіді з історії України, що були перехідною ланкою:

– від історії до «історичної романістики», твори, де в популярній формі подається життєпис історичних осіб («Кость Гордієнко-Головко – останній лицар Запорожжя», «Над Кодацьким порогом (Про гетьмана Івана Сулиму)», «На руїнах Січі», «Про гетьмана Сагайдачного», «Про гетьмана козацького Самійла Кішку», «Сіркова могила», «Славні побратими»);

– від «історичної романістики» до «історичних студій» (трактат «Неволя бусурманська в українській народній поезії», в якому письменник дослідив долю татарських бранців у Криму);

б) історико-краєзнавчі нариси («Великий Луг Запорожський», «Гетьманське урочище», «Мандрівка на Дніпрові пороги»), в яких поєднано сучасний письменникові та минулий аспекти важливої історико-краєзнавчої тематики.

Дослідивши жанрову специфіку творів А. Кашенка на історичну тематику, відзначаємо, що проблема жанрового еклектизму у визначенні жанрів творчості письменників мала місце ще на початку минулого століття. Прикладом цього є й жанрове означування цілого ряду творів А. Кашенка як на сучасну авторові тематику, так й історичної прози на «осі» «нарис – оповідання», «оповідання – повість». Підзаголовки до творів письменника, які в низці випадків несли в собі не жанроозначувальний зміст, а повідомлення про манеру чи певною мірою стиль викладу тексту нерідко зумовлювали неоднозначність трактуван-

ня його жанру. У межах історичної прози письменника наявні жанрові різновиди «історичної романістики», в основі яких спів-відношення між фактом і вимислом (за С. Андрусів). Найчисленнішу їх групу складають історико-художні твори («Борці за правду», «З Дніпра на Дунай», «Запорожська слава», «Зруйноване гніздо», «Під Корсунем», «У запалі боротьби»). Твір «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове» є зразком історичних художньо-документальних творів. Крім того, в історичній прозі А. Кашенка виокремлюємо її підтипи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози) / Стефанія Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 14–20.
2. Варфоломеев И.П. Типологические основы жанров исторической романистики. (Классификация вида) / Иван Павлович Варфоломеев. – Ташкент : ФАН, 1979. – 168 с.
3. Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
4. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Денисюк. – К. : Вища школа, 1981. – 215 с.
5. Кашенко А. Ф. Зруйноване гніздо : історичні повісті та оповідання / Адріан Феофанович Кашенко ; [упоряд., авт. післямови та приміт. В. Беляєв]. – К. : Дніпро, 1991. – 647 с.
6. Кашенко А. Ф. Мандрівка на Дніпрі Пороги. Оповідання для дітей з малюнками / Адріан Феофанович Кашенко. – Вид. 2-е. – Катеринослав, 1917. – 40 с.
7. Кашенко А. Ф. Неволя бусурманська в українській народній поезії / Адріан Феофанович Кашенко. – Катеринослав, 1916. – 58 с.
8. Кашенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове : [оповідання] / Адріан Феофанович Кашенко ; [упоряд. М. Шудря]. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 494 с.
9. Кашенко А. Ф. Під Корсунем : історичні повісті / Адріан Феофанович Кашенко ; [упоряд., авт. післямови та приміт. С. Пінчук]. – К. : Молодь, 1992. – 320 с.
10. Лист А. Кашенка Г. Маркевичу // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 25, од. зб. 83.
11. Лист А. Кашенка Г. Маркевичу // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 25, од. зб. 101.
12. Лист А. Кашенка Г. Маркевичу // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 25, од. зб. 102.
13. Лист А. Кашенка Г. Маркевичу // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 25, од. зб. 110.
14. Лист А. Кашенка Г. Маркевичу // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 25, од. зб. 122.
15. Лист А. Кашенка П. Стебницькому // Відділ рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. III, № 52328.
16. Лист А. Кашенка П. Стебницькому // Відділ рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. III, № 52359.
17. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : [підручник для гуманітаріїв] / Анатолій Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.

© Корицька Г. Р., 2009

Стаття надійшла до редколегії 06.05.10 р.